

підхід, визнання ролі технологічного способу виробництва у соціально-економічних трансформаціях, усезагальної та універсальної дії економічних і соціальних законів за даних історичних умов функціонування економіки та суспільства, дозволяє сучасній політичній економії ефективно реалізовувати стратегічні цілі і завдання теоретичних досліджень.

1. Шумпетер, Й. Десять великих економістів от Маркса до Кейнса [Текст] / пер. с англ. Н.В.Автономовой, И.М.Осадчей, Н.А.Розинской; под науч. ред. В.С.Автономова. М.: Изд. Института Гайдара, 2011. – 416 с.

2. Мегилл А. Карл Маркс: бремя разума. Научная монография / А.Мегилл; перевод с английского М. Кукарцевой. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2011. – 336 с.

Лагутін Василь Дмитрович

д.е.н., професор, завідувач кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету

К. МАРКС І МЕТОДОЛОГІЯ ХОЛІЗМУ В ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

В економічній науці традиційно розрізняється методологічний індивідуалізм і методологія холізму. Принцип методологічного індивідуалізму полягає у використанні моделі homo economicus («економічної людини») і пріоритетного аналізу поведінки індивіда в економіці. Ця методологія досить широко застосовується в неокласичній теорії для аналізу соціально-економічних процесів в найбільш простому вигляді. Протилежністю такого підходу є методологічний холізм, який розглядає індивіда як частину цілого. Політико-економічна теорія К.Маркса спирається, насамперед, на принцип холізму.

Безумовно, у працях такого видатного філософа і економіста як К.Маркс можна знайти пояснення різним теоретико-методологічним підходам, що пов'язано із науковою

потребою як можна багатогранніше «намалювати» широкоформатну картину соціально-економічної дійсності капіталізму. В його творах представлена широка палітра різних теоретичних висловлювань. Однак, якщо залишатися на позиціях об'єктивного аналізу, то слід визнати: К. Маркс прагнув, особливо у I-му томі «Капіталу», максимально відійти від методології індивідуалізму і встати на позиції розуміння капіталістичної економіки як інституційного механізму, який саморозвивається в напрямку власного знищення, незалежно від суб'єктивних позицій членів суспільства. Методологічна домінанта цього механізму і є основою холізму К. Маркса. Дійовими особами економічного розвитку в її повному холістичному уявленні у К. Маркса є різного роду метасуб'єкти – класи, групи, макроколективи, яким явно або неявно приписується надколективна суб'єктність. Ряд вчених все ж акцентує увагу на протилежному – на тому, що в економічних дослідженнях К.Маркса вагомою є роль людини, індивідуальності, політекономії людини [1, с. 119-130].

У рамках методологічного холізму традиційно недооцінюється роль діючих осіб у формуванні та розвитку суспільства. Результатом занадто часто стає їх реіфікація (перетворення індивіда в предмет, або продукт, тобто його уречевлення), надання суспільним інститутам онтологічного статусу автономних підсистем. Як пише Р.Хайлбронер про К.Маркса: «У його світобаченні немає жодної видатної фігури – ні прозорливого робітничого лідера, ні героя прийдешньої революції. Ніхто не сперечається, що головні ролі в його драмі є – це й наближуючий власне падіння капіталіст, і пожинаючий плоди свого тріумфу робітник, але й вони лише пішаки в грі, що завершується поразкою одного і перемогою іншого. Головною «фігурою» у сценарії Маркса є не людина, а процес»[2, с. 210].

Як «первинних» суб'єктів розвитку суспільства К.Маркс розглядав класи і соціальні групи. Конфлікт між пролетаріатом і буржуазією є одночасно і рушійною силою капіталістичного виробництва, і необхідною формою вирішення суперечностей буржуазного суспільства. Однак, такі категорії, як «клас», «класові суперечності», «класовий інтерес», «диктатура класу», занадто однобічно описували складні суспільні процеси і явища.

Класовоцентрична політекономія – найгірший варіант методології холізму в економічних дослідженнях. Прихильники марксизму, як це не парадоксально, часто забували про людину як головного суб'єкта суспільства і висували на перший план класові інститути. Переважання класового принципу «знімало» саме питання про автономність, незалежність та індивідуальність людини.

У «Капіталі» наймані робітники і капіталісти розглядалися як уособлення певних економічних відносин. К. Маркс підкреслював: «Постаті капіталіста і землевласника я змальовую далеко не в рожевому світі. Але тут мова йде про осіб лише остільки, оскільки вони є уособленням економічних категорій, носіями певних класових відносин та інтересів... Отже, з моєї точки зору, менш ніж з будь-якої іншої, окрему особу можна вважати відповідальною за ті умови, продуктом яких в соціальному розумінні вона лишається, хоч би як високо підносилася вона над ними суб'єктивно» [3, с.12].

Молодий К.Маркс був досить радикальним гуманістом. Центральною стрижневою проблемою капіталістичної економіки К.Маркс вважав проблему відчуження людини, причому відчуження всебічного, від власності, праці, влади, політики, культури тощо. Особливо наочно гуманізм і людська спрямованість його теоретичних ідей проявились у «Економіко-філософських рукописах 1844 року». Проте вже в цей період у його поглядах з'являється й інший підхід до розуміння економічної сутності людини. В тезисній формі він був сформульований формулою: «Сутність людини не є абстракт, властивий окремому індивідові. У своїй діяльності вона є сукупність усіх суспільних відносин» [4, с. 2-3]. За К.Марксом, людина є історичним продуктом, а основою її розвитку служать матеріальні виробничі відносини. Індивід завжди пов'язаний із певним суспільним інститутом. Інакше кажучи, сутність людини, як стверджував К.Маркс, слід шукати в тих суспільних та економічних (якщо мова йде про економічну сутність людини) відносинах, в які індивіди об'єктивно вступають між собою. З одного боку, такий підхід розкривав нові можливості для дослідження економічної ролі людини в суспільстві, дозволяв дати картину певним (тобто капіталістичним)

виробничим відносінам. З другого ж боку, він «припинював» в теорії значення і сутність індивідуальності особистості. В результаті на «периферії» досліджень залишалися інтереси та мотиви індивідів, їх формальні і неформальні моделі поведінки та діяльності.

Конкретний економічний аналіз капіталістичного процесу виробництва, додаткової вартості, форм капіталу, прибутку і заробітної плати в «Капіталі» по суті замінив більш-менш реальну людину індивідом, який належить до певного класу – пролетаріату чи буржуазії. Абстрагувавшись від всієї повноти людської особистості, К.Маркс поділив усіх людей на класи за економічними критеріями і вивів типи їх поведінки (діяльності) з належності до того чи іншого класу.

Згідно концепції історичного матеріалізму К.Маркса розвиток суспільства визначається зміною його структури (виробничих відносин, відносин власності, продуктивних сил, технологій, юридичної і політичної надбудови, панівного типу культури). Зміни в суспільстві можливі, лише на основі вирішення його суперечностей. На думку К. Маркса, оскільки структура суспільства є досить жорсткою (стійкою) конструкцією, змінити її можна лише революційним шляхом, який не виключає насильство, війну та інші соціально-політичні потрясіння.

У методологічному індивідуалізмі, навпаки, вважалося, що розв'язання суперечностей – не є головною формою суспільного розвитку; важливу роль в ньому займає знаходження шляхів до узгодження інтересів людей. Сенс розвитку полягає, у цьому сенсі, в пошуку можливих форм співпраці членів громадянського суспільства, а не в деструктивній діяльності, апріорно орієнтованої на неминучий конфлікт. На цьому шляху найважливішим є удосконалення суспільства, його перебудова на розумних і справедливих для індивідів засадах.

Головною «небезпекою» марксистської методології економічної науки була надмірна формалізація багатовимірності суспільного розвитку. Інший бік цієї проблеми виявився в ототожненні властивостей формальної моделі історичного матеріалізму і реального історичного процесу. Як наслідок, в

СРСР відбувалася «підгонка» реальної дійсності під теоретичну модель, яка видавалася єдиною вірною.

Якщо врахувати, що К. Маркс фактично пропонував зробити класову ідентичність центральною категорією аналізу буржуазного суспільства, то такий шлях означав фактичний відхід від людиноцентристських засад економічної науки. Більш того поняття класового підходу і класової ідентичності мало на увазі неминучість конфліктних відносин пролетаріату з іншими класами та економічними групами (селянством). Класовоцентрична модель суспільства не призвела до створення таких соціально-економічних моделей, які б задовільно пояснювали процеси і явища суспільного розвитку.

Методологічний індивідуалізм заснований на фундаментальному принципі первинності індивідів перед інститутами, що передбачає необхідність починати з індивіда дослідження економічних процесів. З онтологічної точки зору зрозуміло, що в будь-якому суспільстві особистість є найважливішою соціальною цінністю. Гносеологічно значущість методологічного індивідуалізму можна пояснити складністю економічних процесів, що мотивує до використання більш простих моделей поведінки індивідів.

Однак, зрозуміло й те, що «рафінований» індивідуалізм неокласики, втіленням якого й є homo economicus – «модель робінзонади» (Crusoe model), радикально спрощуючи реальні економічні процеси, безумовно спотворює їх. За своєю сутністю, методологічний індивідуалізм – суспільно-наукова версія редукціонізму, який, по суті, ігнорує появу емерджентних властивостей в економічних системах.

Перехід від нижчого до вищого рівня дослідження не пов'язаний з агрегацією індивідів в колектив. Має місце методологічний перехід до нової якості. Принцип методологічного холізму дозволив К.Марксу багато в чому «вловити» цю нову якість щодо капіталістичної економіки. Проте класовоцентричний варіант методології холізму не дав можливості повною мірою вирішити проблему.

Найбільш перспективними для сучасних економічних досліджень представляються методологічні підходи, що поєднують позитивні риси як індивідуалізму, так і холізму. В

сучасних умовах холізм отримав новий імпульс розвитку у контексті теорії синергетики та її складової – поняття емерджентності, тобто виникнення в економічних системах нової системної якості. У цьому зв'язку ретроспективний критичний погляд на методологію холізму у філософії економіки К. Маркса є важливим і доцільним.

1. Гальчинский А.С. Маркс и современный мир. Гуманистическая доминанта. К.: Лыбидь, 2015. 328 с.

2. Хайлбронер Р. Л. Философы от мира всего. М.: Астрель: CORPUS, 2011. 432 с.

3. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії. Том перший //Маркс К., Енгельс Ф. Твори Т. 23. К.Державне видавництво літератури УРСР, 1963. 848 с.

4. Маркс К. Тези про Фейєрбаха // Маркс К., Енгельс Ф. Твори Т. 3. К., Державне видавництво літератури УРСР, 1959. С. 1-4.

Ущановський Юрій Володимирович

к.е.н., доцент кафедри економічної теорії

Житомирського державного технологічного університету

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА В МЕТОДОЛОГІЇ МАРКСИЗМУ

Марксизм як цілісна концепція відчутно вплинула не тільки на розвиток економічної науки, але й на інші галузі суспільствознавства: історію, політологію та соціологію. Марксизм мав безпосередній вплив також на родоначальників інституціоналізму.

В пошуках рушійних сил суспільного розвитку Карл Маркс звернувся до класичної політичної економії, але не найшов у ній відповіді на поставлені питання, що спонукало його створити власну *соціально-економічну концепцію* на основі синтезу основних духовних течій XIX ст.: німецької класичної філософії (діалектики Георга В. Ф. Гегеля та матеріалізму